
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXI
(2012)

Редакциони одбор

ЈОВАНКА КАЛИЋ, МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ,
МАРИЦА МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ, СРЂАН КАТИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ
LUBOMÍRA NAVLÍKOVÁ, ИЛИЈА ТОДЕВ,
ANGELIKI KONSTANTAKOROULOU,
КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2012

Александар РАСТОВИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

БРИТАНСКА ДИПЛОМАТИЈА О СТАЊУ У КОСОВСКОМ ВИЛАЈЕТУ ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА *

Анстракт: У овом раду се на основу бројне дипломатске грађе британске провенијенције указује на велику заинтересованост британске владе и њене дипломатије за стање у Косовском вилајету након завршетка Берлинског конгреса. Бројни извештаји и званичне депеше показују да је Форин офис посебно пратио положај хришћанског становништва које је било изложено бројним малтертирањима разних албанских група које су често имале подршку турских власти за те поступке. Осим тога британска дипломатија је нарочито првих година после завршетка конгреса обрађала пажњу на питање мухацира-албанских избеглица које су након српско-турских ратова и Берлинског конгреса напустиле Кнежевину Србију и населиле на просторе Косовског вилајета.

Кључне речи: Албанци, Велика Британија, дипломатија, Косовски вилајет, Србија.

Берлински конгрес је представљао велику прекретницу за већину балканских народа јер је неким од њих донео или потврдио независност, док су други народи или неки њихови делови одлукама конгреса и даље остали под туђинском аустроугарском или турском влашћу. Ономогућена да своју националноослободилачку акцију настави ка Босни и Херцеговини, српска влада је након Берлинског конгреса своју националну мисију преоријентисала ка Македонији и Старој Србији и у склопу тога

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

ка простору Косовског вилајета.¹ Подсетимо да је она своје право на подручје Старе Србије пред домаћом и страном јавношћу изнела први пут у расправи Ђорђа Поповића Даничара *Стара Србија* 1878. године.² Иначе, организовани рад на простору Турске, српска влада је започела неколико година касније, тачније 1885, и то опет на предлог Ђорђа Поповића Даничара, када је Милутин Гарашанин тадашњи председник српске владе саставио *Унутства за оджавање утицаја Србије у Македонији и Старој Србији*. Суштина националног рада састојала се у вршењу организоване и добро осмишљене црквене и просветно културне пропаганде, као и у дистрибуцији српских књига и штампе.³

Делови српског народа на простору Косовског вилајета и после 1878. године налазили су се под влашћу Турака. Њихова позиција је била веома неповољна, јер су били економски, политички и национално обесправљени, и изложени свакодневним притисцима или шиканирањима како од стране званичних представника турских власти тако и од разуларених албанских чета и њихових команданата који су имали прећутну, а у неким тренуцима и отворену подршку турских званичника. Због свега тога њихове наде су биле усмерене ка Београду и српској влади од које су очекивали најразноврснију помоћ. Међутим, њихова вековна и основна жеља је била да се повежу са матицом Србијом. О тим стремљењима српског народа у старој Србији и у Косовском вилајету сликовито говори извештај Хјуберта Цернигама, британског дипломатског агента у Београду, који је упутио маркизу Солзберију шефу Форин офиса 4. јула 1878. године у коме напомиње да је на основу извештаја вицеконзула Маршала, који је боравио у Старој Србији, стекао закључак да „становништво Старе Србије искрено жели да се припоји Србији“.⁴

У таквој турској ситуацији централно место у извештајима британских дипломата о Косовском вилајету заузимале су информације о политичкој ситуацији и тешком положају тамошњих хришћана.⁵ Њихова пажња је поред ова два проблема била усмерена и на мухацирско питање

¹ М. Војводић, *Србија и албанско питање крајем XIX века*, Србија и Албанци у XIX и почетком XX века, САНУ, 15, Београд 1990, 64.

² Исто, 65.

³ Исто, 68.

⁴ Х. Цернинггам-Солзберију, 4. јул 1878, М. Војводић и други, *Србија 1878. Документи*, Београд 1978, бр. 303, стр. 504.

⁵ А. Растовић, *Британске дипломате о Косовском вилајету 1878-1912*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, 3, Косовска Митровица 2010, 275-293.

односно исељавање албанских и муслиманских избеглица из новопризнате Кнежевине Србије на простор Косовског вилајета.

Још током заседања Берлинског конгреса Хјуберт Џернингам јавио је у Лондон да му је Јован Ристић, министар спољних послова саопштио да су Арбанаси на подручју Качаника у Старој Србији извршили масакр стотину хришћана.⁶ Занимљиво је да је тих дана Џернингам сматрао да су вести о злочинима турског становништва у Гњилану помало претеране и да се шире као део плана званичне Србије да их искористе као притужбе које би доставили вицеконзулу Маршалу.⁷

Убрзо после завршетка конгреса Џернингам је извештавао своје претпостављене да су кнез Милан и српска влада веома узнемирани устаничким покретом у Призрену. У разговору са Јованом Ристићем, 4. августа 1878. сазнао је да јачање албанског покрета у Призрену може узроковати напад на Србију која ће му се свакако супроставити. Ристић је упозорио свог саговорника да је опасност од тог напада велика, као и да Турци подстичу албанске немире, у шта Џернингам није веровао. Исте аргументе износио је и кнез Милан који је истицао да „Србија може не само да се одбрани од албанских напада са територије Косовског вилајета, већ би могла и да пређе границу уколико то буде било потребно“. По речима Џернингаме кнез Милан му је и саопштио да је Србија спремна и да прогна Албанце преко границе ако то буде било неопходно. Међутим, кнез се прибојавао да би услед сличних албанских провокација могло да се деси да Аустријанци умарширају у Митровицу где су Турци имали гарнизон са двадесет шест хиљада људи.⁸

Овде је важно истаћи да је Џернингам неколико дана пре разговора са Ристићем и кнезом Миланом примио телеграм од дипломате Суме у коме је писало да су делегати из области Скадра и околине, који су претходно боравили у Призрену на оснивању Албанске лиге, по повратку у свој град, преко комитета Лиге упутили својеврсни ултиматум Србији и Црној Гори. У ултиматуму се тражило повлачење Србије и Црне Горе са свих албански територија које им је доделио конгрес. У противном, били су спремни да употребе оружје и силом принуде ове две државе да се

⁶ Х. Џернингам-Солзберију, 26. јун 1878, М. Војводић и други, *Србија 1878. Документи*, бр. 271, 456.

⁷ Х. Џернингам-Солзберију, 4. јул 1878, М. Војводић и други, *Србија 1878. Документи*, бр. 303, стр. 504-505.

⁸ Архив Србије, Mikrofilмотека, АС, Мf, Serbia/Great Britain 238, Foreign Office. 105, vol. 2, N° 116, 117, Н. Jerningham to Salisbury, August 4, 1878. (у даљем тексту: АС, Мf, S/GB, FO).

повуку са њихових територија. По информацијама Суме Скадарска област и крајеви Дебар и Охрид су били спремни да окупе чак шездесет хиљада људи како би напали Црну Гору. Комитет је успео да прикупи велике количине оружја, муниције и хране, организује мобилисање добровољаца за војску, док се тамошњи валија држао пасивно и није предузимао никакве мере да би се супротставио одлукама комитета.⁹

Овај извештај можда најбоље потврђује страховања кнеза Милана и Јована Ристића да Призренска лига и евентуални напад на Србију нису били резултат неке претеране опседнутости Албанцима или њихов хир. С друге стране, Албанци су формирањем Лиге и овим претњама устанком у циљу спречавања територијалног проширења Србије и Црне Горе желели да очувају целокупност и неповредивост граница Турске.¹⁰

Нестабилне политичке прилике на простору Косовског вилајета са мањим или већим променама по оценама британских посланика одржавале су се до почетка 1883. године када је Џон Блунт, генерални конзул у Солуну упутио један врло оптимистички извештај свом матичном министарству. Према његовим вестима стање јавне безбедности на територији вилајета је побољшано, власти су ухапсиле велике број убица (посебно Албанаца) и највећи број њих протерале у област Анадолије. Иначе, још 1880, локалне власти су се по наређењу Порте обавезале да депортују у Анадолију четири хиљаде Албанаца који су у вилајет приспели са подручја Куршумлије, Лесковца и Врања, јер су били извор нестабилности и немира.¹¹ Конзул Блунт је похвалио напоре турских власти да успоставе ред и мир у областима које су се граничиле са Србијом, а које су подржале и српске граничне власти.¹²

Позивајући се на писање листа *Cossova Gazette* од 28. децембра 1882, Блунт је указао и на акције српских власти на смиривању ситуације у пограничним крајевима. У овом листу се бележило да су власти Кнежевине казнили Србе који су убили двојицу Албанаца мухацира. Двојица Срба су осуђени на дванаест година робије, двојица на десет и један на годину дана. Уредништво листа је сматрало да „ако српска влада настави да кажњава таква недела која врше њени сународници, и да

⁹ Х. Цернинггам-Солзберију, 9. јул 1878, М. Војводић и други, *Србија 1878. Документи*, бр. 328, стр. 537.

¹⁰ М. Војводић, *Берлински конгрес и Призренска лига*, ИГ 1-2 (1989), Београд 1989, 9.

¹¹ АС, Мf, S/GB-141, F. O. 260, vol. 217, N° 38, Consul General Blunt to Goshen, June 6, 1880.

¹² АС, Мf, S/GB-149, F. O. 260, vol. 31, N° 1, Consul General Blunt to Wyndham, January 29, 1883.

поштује права суседа то ће бити у складу са принципима хуманости и правде“.¹³

Несносна насиља Албанаца над српским народом у Косовском вилајету поново су интензивирани 1885. године и готово да није прошао ниједан дан а да се није десило неко убиство.¹⁴ Ти злочини су наишли на снажан револт српског јавног мњења о чему је Сидни Локок, министар резидент у Србији опширно писао марта 1885. године. Он је известио да је у Београду одржан велики митинг у циљу скретања пажње на важност положаја српског народа у Македонији и Старој Србији. Скуп је одржан уз знање и дозволу српске владе. Био је присутан градоначелник Београда и неколико познатих људи из политичких странака. На скупу је изгласано седам резолуција али у њима није било сензационалистичких ствари које би побуђивале велику пажњу. Том приликом није било напада на Турску, али је било дискусија о томе коме треба да припадну Стара Србија и Македонија у случају њиховог одвајања од Турске. Говорило се да оне не треба да припадну ни једној сили нити Бугарској већ само Србији. По мишљењу министра унутрашњих послова које преноси Локок тај митинг је био демонстрација против Бугарске и преко ње против Русије, иако Русија није спомињана.

По писању Локока, овај скуп није остао без одјека. Резолуције су објављене у штампи на српском и француском језику и имале су за циљ да скрену пажњу јавности на питање српске националности у Македонији и Старој Србији, формиран је и стални комитет који је требало да се стара о реализацији оних питања која су разматрана на скупу и да их стави пред државнике Европе. Скупу који је одржан на отвореном председавао је Деспот Баћковић, Србин из Македоније, а говорили су професор Панта Срећковић, ректор Велике школе, М. Максимовић, Србин из Призрена, и српски свештеник из Свете Горе. Скупу је по проценама британског дипломате присуствовало четири до пет хиљада људи. Све политичке странке без изузетка су биле присутне и једногласно су гласале за предложене резолуције. На крају је формиран комитет од шест чланова из Македоније и Старе Србије са циљем да скрену пажњу српске владе на српски национални интерес у Македонији као и да заинтересује Европу за положај Срба у тим подручјима. Тако је на пример Баћковић у свом говору скренуо пажњу да су у Старој Србији и Македонији увек живели Срби, и да бугарски захтеви у погледу тих провинција нису утемељени.¹⁵

¹³ Isto

¹⁴ М. Војводић, *Прилике на Косову и Метохији и политика Србије 1881-1912. године*, ИЧ, XXXVIII (1991) Београд 1992, 165.

¹⁵ AC, Mf, S/GB-254, F. O. 105, vol. 49, N° 22, Locock to Granville, March 10, 1885.

Неколико дана касније Локок бележи да је сличан скуп оном из Београда одржан у Нишу, а повод за одржавање су биле вести о свакодневним немирима у околини Призрена. Организатори скупа су инсистирали на праву Срба на те провинције односно да се у случају њиховог одвајања од Турске оне прикључе Србији.¹⁶

Наредних месеци ситуација у вилајету није била мирнија и то констатују британске дипломате. Тако на пример, Џон Блунт 15. септембра 1885. извештава Форин офис о озбиљним немирима који су избили на подручју Ђаковичке казе и горње Албаније током августа месеца те године. Те вести о побуни албанских устаника у планинским крајевима Ђаковице су по њему биле тачне, а Весел Ферик паша, главнокомандујући турских трупа у Призрену, иначе Албанац по пореклу, је био присиљен да упути јаке снаге у Ђаковицу како би угушио устанак тамошњих Албанаца, при чему је због тешке ситуације тражио додатне трупе из Призрена.¹⁷ Иначе, на челу те озбиљне побуне Албанаца налазили су се дотадашњи кајмакам Риза бег са главарима Али Ибром и Сулејман Вокшом. Блунт не наводи разлоге буне, мада ако се узме у обир чињеница да је Весел паша након гушења устанка вршио наплаћивање пореза и регрутацију младића може се претпоставити шта је био разлог.¹⁸

После извесног смиривања нова спирала насиља Албанаца над Србима Косовског вилајета интезивирана је у пролеће 1889, што је била последица избијања озбиљних сукоба између албанских фисова из Дечана и Истинића око коришћења Дечанске шуме у зиму 1888-89. године.¹⁹ Британски посланик у Београду Фредерик Сент Џон јавио је 21. априла лорду Солзберију, шефу Форин офиса да поседује вести да је велики број хришћана прешао у Србију са турске територије, где су прогањани од стране Арнаута (иначе он за Албанце каже да су пореклом хришћани који су се преобратили у мухамеданце). О тој информацији је разговарао са Савом Грујићем, министром спољних послова Србије. Према његовим вестима две групе људи, жена, деце, и то једна која броји између осамдесет и деведесет и друга између осамдесет и сто особа су у интервалу од четири до пет дана прешли југозападну границу близу српског града Ужица преко суседних турских градова Новог Пазара и

¹⁶ AC, Mf, S/GB-254, F. O. 105, vol. 49, N° 24, Locock to Granville, March 17, 1885.

¹⁷ AC, Mf, S/GB-152, F. O. 260, vol. 35, N° 1, Consul general Blunt to Marquis Salisbury, September 15, 1885.

¹⁸ М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009, 32.

¹⁹ М. Војводић, *Србија и албанско питање*, 73.

Сјенице. Међутим, Грујић није знао детаље око узрока овог егзодуса Срба са турске територије. Ипак, истакао је да на турско-српској граници постоји напетост између српских и турских граничара која је резултирала, у неким случајевима, губитком живота на турској страни, због чега је турски посланик у Београду често протествовао, али без икаквог резултата.²⁰ О овом егзодусу хришћана, Сент Џон је разговарао и са Махмуд Недим Бејом, турским послаником у Београду који га је информисао да се нешто слично десило и претходне године, због наводног прогањања од стране Албанаца, али да су се жалбе приликом испитивања показале неутемељене. Његово мишљење је било да ти покрети становништва преко границе значе само њихову обавезу да обављају војну службу, због чега су они одлучили да се врате у Турску.²¹

Током 1890. године Сент Џон је опет писао о малтретирању хришћана на територији Косовског вилаета у близини српске границе, након избијања побуне Албанаца у горњој Албанији, због чега су били присиљени да избегну у Србију. Читаву ствар је додатно компликовало понашање турских власти, а посебно војних јединица које су не само спречавале хришћане да прелазе границу већ су оне који су успели да је пређу, силом присиљавали да се врате назад. О томе је 17. јуна 1890. Сент Џон разговарао са Милованом Миловановићем, начелником у МИД-у који му је потврдио вести о немирима у северној Албанији, као и да турске јединице врше насиље над хришћанима, сурово их терајући да се врате на простор вилаета.²² Драгоцен је извештај који је Сент Џон 6. јануара 1891. упутио у Лондон, а који најпластичније показује размере исељавања хришћана. По његовим информацијама, током 1890. се око десет хиљада хришћана из Косовског вилаета иселило у Србију, односно населило дуж српске границе према Бугарској. Међутим, Феридун беј, турски посланик у Београду је признао да је само четрдесет хришћанских породица присиљено да оде у Србију.²³ Сличне податке о великим емиграцијама хришћана послао је 24. јануара исте године и Раналд Макдоналд, британски вице конзул у Нишу, који је обилазио југозападне делове Србије који се наслањају на границу са Косовским вилаетом. Макдоналд је поседовао доказе о непрекидном прелазу Срба хришћана преко границе

²⁰ AC, Mf, S/GB-263, F. O. 105, vol. 74, N° 62, St. John to Salisbury, April 21, 1889.

²¹ AC, Mf, S/GB-263, F. O. 105, vol. 74, N° 67, St. John to Salisbury, May 1, 1889.

²² AC, Mf, S/GB-266, F. O. 105, vol. 83, N° 87, St. John to Salisbury, June 15, 1890, AC, Mf, S/GB-266, F. O. 105, vol. 83, N° 91, St. John to Salisbury, June 17, 1890, AC, Mf, S/GB-162, F. O. 260, vol. 49, N° 91, St. John to Salisbury, June 17, 1890.

²³ AC, Mf, S/GB-164, F. O. 260, vol. 52, N° 4, St. John to Salisbury, January 6, 1891.

у близини турских градова Пећи и Ђаковице. Такође, његов извор информација му је рекао да према процени једне званичне личности та бројка пребеглих годишње достиже двесто породица.²⁴

О жалосном стању хришћана у Косовском вилајету говори и циркулар српске владе упућен британском министарству спољних послова јула 1897. Иначе, те године у Косовском вилајету је поново букнула спирала насиља Албанаца према хришћанима, при чему су турске власти немо посматрале њихово дивљање. Крајем године Косовски вилајет постаје својеврсно средиште анархије.²⁵ Циљ овог документа је био да се скрене пажња великих сила на лошу ситуацију на том подручју, на коме никада није било сређено стање због млитавости турске администрације, а од избијања грчко-турског рата ситуација у којој се налазило хришћанско становништво постала је готово неподношљива. Наводио се и извештај српског конзула у Приштини о не мање од седамдесет случајева различитих злочина. У циркулару се упозоравало и на озбиљне нападе Албанаца дуж границе Србије који су се завршавали губитком живота и имовине.²⁶

О тешком положају хришћана у Косовском вилајету енглеска јавност није скоро ништа знала. Ипак, захваљујући угледном Артуру Евансу понека информација је ипак процурела у тамошњој средини.²⁷ Познати археолог је имао прилику да током јула и августа 1883. године посети Стару Србију и на основу својих импресија састави потресна сведочанства о тешком положају тамошњих хришћана, а нарочито Срба које је публикувао у листу *Manchester Guardian*, 1. и 15. септембра 1883. године. У првом чланку под насловом „*Владавина терора у Старој Србији*“ описујући стање у тој области, упозорио је да је тамо присутно свакодневно убијање хришћана од стране Арбанаса, а разбојничке банде малтретирају велики број људи по селима који спас проналазе преко границе. Турске власти уместо да заштите хришћане и спрече убијање, најугледније чланове хришћанске заједнице држе у притвору без суђења и пребацују их у затворе по Азији где је могућност спаса мала. Еванс је цитирао и изјаве старих људи који су тврдили да турски зулуми нису били

²⁴ АС, Мф, S/GB-164, F. O. 260, vol. 52, N° 7, St. John to Salisbury, January 24, 1891.

²⁵ М. Војводић, *Србија и албанско питање*, 76, Исти, „*Плава књига*“ о страдањима Срба у Старој Србији, Иззови српске спољне политике (1791-1918) огледи и расправе, Београд 2007, 266.

²⁶ АС, Мф, S/GB-173, F. O. 260, vol. 70, N° 25, Salisbury to N. E. Eliot, July 29, 1897.

²⁷ А. Растовић, *Велика Британија и Србија 1878-1889*, Београд 2000, 141.

никада страшнији као тада, уз свакодневна пребијања, при чему турске власти нису ништа чиниле да се то онемогући.²⁸

Други текст објављен у истом листу две недеље касније садржи још више описа нехуманог понашања Албанаца према хришћанима. Еванс наводи да на Косову влада тиранија „мухамеданских терориста“. Најсликовитије стање тамошњих прилика приказао је цитирајући речи једног сеоског кмета у Старој Србији које је он њему упутио : „За нас правде нема. Ми се мучимо и дан и ноћ, а Турци нам пограбе све што имамо па нас и онда на миру не остављају, него када наша чељад дођу на извор да захвате воде, Турци је бију камењем и свакојако злостављају. Нека дође ма који краљ и ма куда из белог света. Овакав зулум се не може више сносити.“ Разочаран таквим тешким стањем и ћутањем европске и британске јавности, Еванс закључује свој текст оценом да је Европа изгубила морално право да интервенише и позива Србе и Бугаре да узму ствар у своје руке како би помогли у ослобођењу своје угњетене браће коју је Европа напустила.²⁹

На свакодневна насиља Албанаца према Србима реаговала је и британска штампа 1890. године. Јула месеца те године угледни лист *Daily News* у тексту под насловом *Arnauts (Albanian muslimans)* писао о пљачкању једне хришћанске школе у Приштини од стране Албанаца и малтертирању три хришћанина и једне жене учитеља.³⁰

У многобројним депешама британских дипломата са Балкана, које су долазиле у Форин офис након завршетка Берлинског конгреса, упозоравало се да су због сталних притисака српске владе мухацири морали да напусте своја огњишта у Србији, а посебно они из Топличког и Врањског округа и да се иселе у Косовски вилает. Што се тиче бројке исељених муслимана она је по неким домаћим ауторима достигала седамдесет једну хиљаду, при чему се у оквиру те цифре удео Албанаца који су напустили српску кнежевину кретао од тридесет до четрдесет девет хиљада.³¹

²⁸ АС, МИДС, ПО, 1883, 1201/83, Manchester Guardia, September 1, 1883.

²⁹ АС, МИДС, ПО, 1885, Ф-II, Д-III, Пов. Бр. 421, Мијатовић-министру иностраних дела, 21. IX 1885.

³⁰ АС, Мf, S/GB-162, F. O. 260, vol. 50, N° 128, Salisbury to N. E. Eliot, July 1890.

³¹ Д. Батаковић, *Основе арбанашке превласти на Косову и Метохији*, Косово и Метохија у српско-арбанашким односима, Приштина-Горњи Милановац 1991, 85, исти, *Косово и Метохија: Историјско наслеђе и геополитичка ограничења*, Косово и Метохија. Изазови и одговори, Београд 1997, 368, I. Jagodić, *The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878*, Balkanologie, vol. II, N° 2, décembre 1998, <http://balkanologie.org/index265.html>.

Што се тиче разлога њиховог исељавања не треба запоставити чињеницу да је доста Албанаца напустило своја ранија места пребивалишта, јер нису желели да сачекају српску војску против које су се борили у претходном српско-турском рату 1877/1878. године. Постоје подаци да су Албанци који су се сукобљавали са српским војницима били организовани у седамдесет две војне групације од којих је свака бројала по петсто педесет бораца што укупно износи тридесет девет хиљада и шесто бораца.³² Према томе највећи број Албанаца се иселио још за време војних дејстава, док је само мали број њих то учинио након завршетка Берлинског конгреса. Занимљиво је истаћи да је највећи број мухаџира Албанаца населио просторе око области Лаба и северног дела Косова, непосредно уз српску границу, и то она села која су напустили Срби после рата 1876. године.³³

У вези са овим питањем насилног исељавања мухаџира-избеглица постоје и мишљења да се радило о смишљеној акцији турских власти, које су желеле да кроз процес верске хомогенизације муслимана и Албанаца у Косовском вилајету ојачају управо тамошњи муслимански елемент на штету Срба и тако омогуће опстанак тог вилајета у саставу турске империје и у наредним деценијама, јер би њихово присуство у некој новој кризи било пресудно за њено одржање.³⁴

Поред тога, овим планским чином насељавања Албанаца и муслимана у Косовски вилајет и дуж граница Србије, Порта је желела да разбије јединство Србије и околних територија које су настањивали Срби, а на које је она полагала право после Берлинског конгреса, у првом реду на просторе Старе Србије и Македоније. Ипак, њихов основни циљ је био да се постави својеврсни санитарни кордон ослободилачким циљевима Кнежевине Србије, при чему би им Албанци –мухаџири послужили као поуздани граничари и ослонац за евентуалне војне потребе.³⁵ Због свега тога ово питање је изузетно заокупљало пажњу британске владе у првим годинама након завршетка Берлинског конгреса о чему говоре бројни дипломатски извештаји.

³² I. Jagodić, *The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878*.

³³ Исто

³⁴ М. Војводић, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова*, Косово и Метохија. Прошлост, садашњост, будућност, СХV, Београд 2007, 86, М. Јагодић, *Српско-албански односи*, 241.

³⁵ М. Војводић, *Прилике на Косову и Метохији и политика Србије (1881-1912). године*, Историјски часопис, књ. XXXVIII, Београд 1992, 163.

Крајем новембра 1878. године дипломата Џералд Гулд је добио информације да се српске власти веома лоше понашају (скоро окрутно) према Албанцима у новодобијеним крајевима. Забележио је да је тачна информација да је мирољубиво становништво у сто албанских села у Топлици и врањској долини протерано од стране Срба почетком 1878, тако да су преко нове српске границе прешли гладни у „дивљу земљу“. Том приликом није им дато да понесу ништа са собом, иако су обећали да ће бити послушни поданици кнеза Милана.³⁶

У циљу решавања овог питања британска влада је током 1879. године предузела снажну дипломатску активност и у том смислу је преко свог представника у Београду, Гулда, вршила сталне притиске на српске власти да омогуће повратак албанским, али и муслиманским избеглицама на своја огњишта која су морали да напусте након завршетка српско-турских ратова и Берлинског конгреса.

О тој деликатној теми, почетком јуна 1879. године, Џералд Гулд је разговарао са Јованом Ристићем, председником српске владе, предочавајући му став своје владе, која је сматрала да Србија сноси велику одговорност што нису усвојене мере о мирном повратку Албанаца на своје поседе. Ристић је упозорен да тако размишљају и посланици других сила. Гулд је сматрао да је у интересу Србије да омогући повратак Албанаца у њихове куће и на њихове поседе. Ристић је са своје стране једино могао да одговори да ће о таквом ставу информисати кнеза Милана.³⁷ Гулд је опседнут мухаџирским питањем чак приредио један Меморандум, без консултација са Форин офисом, у коме се од Србије захтевало да омогући повратак албанским избеглицама на своја имања. Читава ствар се завршила тако што је Солзбери наложио Гулду да одустане од уручивања Меморандума српској влади.³⁸

Неколико дана након овог сусрета Гулд је послао у Лондон занимљив извештај у коме пише о поделама у српској влади око избегличког питања. На основу информација које су процуреле сазнао је да се у влади неслагања око овог питања преламају као сукоб с једне стране између генерала Косте Протића, најмоћнијег војног саветника кнеза Милана који је уједно био и његов први ађутант и шеф генералштаба, и с друге стране Јована Ристића и Радивоја Милојковића, министра унутрашњих послова. Британски дипломата бележи да је генерал Протић њихов противник, јер се они не слажу са његовим

³⁶ AC, Mf, S/GB-238, F. O. 105, vol. 3, N° 238, Gould to Salisbury, November 26, 1878.

³⁷ AC, Mf, S/GB-239, F. O. 105, vol. 7, N° 132, Gould to Salisbury, June 2, 1879.

³⁸ М. Јагодић, *Упади Албанаца у Србију 1879. године*, ИЧ LI (2004), Београд 95.

суровим методама третмана албанских избеглица. Он је важио за главног заступника политике исељавања муслимана и Албанаца из Кнежевине Србије. Према томе, по Гулду тврду струју у српској влади у вези са албанским избеглицама заступали су генерал Коста Протић, а самим тим и кнез Милан с обзиром на то да је Протић био његов човек од великог поверења, док су мекшу струју чинили Ристић као председник владе и Милојковић као министар унутрашњих дела.³⁹ Српски кнез очигледно није имао поверење у албанске избеглице, сматрајући да су непоуздан елемент с којим је имао негативно искуство током претходних српско-турских ратова, јер су се дигли на оружје против српске војске и што су сами инсистирали да напусте српску територију.

Српска влада је озбиљно схватила захтеве британске и влада других утицајних великих сила да ово питање треба да буде решено на задовољавајући начин, и у складу са одлукама Берлинског конгреса, јер би у европској јавности било врло неповољно примљено да Србија, као међународно новопризната држава, крши одлуке Конгреса тек што се он завршио. У таквим околностима Ристић је вешто маневрисао између евидентне неспремности кнеза Милана да се дозволи масован повратак албанских избеглица и сталних наваљивања конзула Џералда Гулда да се ово питање што пре и у потпуности реши. Српски кнез је чак био спреман да се једном броју Албанаца дозволи повратак, али услови које су морали да испуне нису били потпуно прецизирани.

Британска влада је имала информације да и представници других великих сила такође врше притисак на српске власти да омогуће повратак избеглица. Неке од њих су не само тражиле да Србија прими на своју територију избеглице већ и да им гарантује широка права. То је на пример био случај са Италијом. Став италијанске владе по том питању тих недеља је Јовану Ристићу пренео лично мајор Белини, иначе, њен делегат у европској граничној комисији за Србију и утицајни посланик италијанског парламента. Белини је сматрао да због безбедности јужних граница Србије она треба не само да се сагласи са повратком албанских избеглица, већ мора да буде спремна да им пружи велики степен аутономије!⁴⁰

За ово питање је била заинтересована и Турска јер су избеглице из Србије, Албанци и муслимани долазили на њену територију односно на простор Косовског вилајета, а осим тога у верском погледу били су

³⁹ AC, Mf, S/GB-239, F. O. 105, vol. 7, N° 133, Gould to Salisbury, June 6, 1879.

⁴⁰ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 7, N° 223, Gould to Salisbury, August 5, 1879.

углавном припадници ислама. О питању албанских избеглица разговарало се на највишем месту у турском царству о чему говори писмо које је Каратеодори паша, турски министар спољних послова и шеф трочлане делегације која је на Берлинском конгресу заступала Османску империју, упутио средином јула 1879. године Сермет-ефендији, турском посланику у Београду у вези са њиховим повратком у Србију. Иначе, Каратеодори паша је познат и по томе што је саставио тајни мемоар о Берлинском конгресу у коме се налазе драгоцене запажања о раду, атмосфери и учесницима тог скупа. За нас је његов мемоар важан у делу који се тицао начелних инструкција турским представницима да се спречи значајније проширење српске и црногорске границе према територијама које насељавају Албанци.⁴¹

Турска влада је током лета у више наврата покретала избегличко питање код српских власти о чему су Енглези благовремено били обавештени, а Џералд Гулд је турског посланика у Београду чак и саветовао какав став Турци треба да заузму како би се питање избеглица скинуло са дневног реда. Из једног у низу Гулдовог извештаја о албанским избеглицама, сазнајемо да је он лично саветовао Порту да прво треба да сазна да ли избеглице још желе да се врате у своје домове. Ако је одговор позитиван, онда би управо Порта у њихово име формално требало да упути такав захтев српској влади. Гулд је сматрао да ће у том случају и он бити у бољој позицији да „погура то питање код српске владе“.⁴²

Сугестије британског дипломате прихватио је Сермет ефендија и 14. августа исте године уместо вербалне ноте упутио званичну писмену ноту српској влади о потреби, односно давању дозволе за повратак албанских избеглица у њихове домове на српској територији, поштовању њихових права на основу одлука Берлинског уговора, као и неометано исповедање вере.⁴³ Овај акт подржале су све велике силе, сем Русије. Званичну ноту турске владе, упућену Србији, Џералд Гулд је окарактерисао као своју личну, али и победу своје владе. Иначе, непрестаним покретањем статуса мухацира и захтевима за њиховим повратком Гулд је допринео својеврсној афирмацији алабанског питања у британској званичној политици и најширој јавности.⁴⁴ На тај начин је он

⁴¹ М. Маринковић, *Тајни мемоар Александра Каратеодори-наше са Берлинског конгреса*, ИЧ LVIII (2009), 252.

⁴² AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 7, N° 192, Gould to Salisbury, July 14, 1879.

⁴³ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 7, N° 242, 247, Gould to Salisbury, August 14, 17, 1879.

⁴⁴ А. Раствојић, *Извештаји британских дипломата о упаду Албанаца у Србију 1878-1897. године*. ИЧ LX (2011), Београд 2011, 427.

поставио темеље албанске пропаганде у својој земљи и то неколико деценија пре него што ће то далеко агресивније и интензивније учинити његова чувена земљакиња Мери Дарам.

Питање албанских избеглица била је и главна тема разговора Ристића и Сермети ефендије крајем августа 1879, ком приликом је председник српске владе упознао турског посланика о жељи његове владе да дозволи повратак албанских избеглица, односно да се то питање реши на задовољавајући начин.⁴⁵ Одлуку о повратку избеглица у Србију уз извесне услове, српска влада је донела на седници одржаној 20. августа 1879. године. Оно што је предстојало Ристићу и било знатно теже јесте убеђивање кнеза Милана као и војних кругова да се сагласе са одлуком владе и дозволе повратак мухаџира. После извесног времена Ристић је успео у својој намери и кнез се сложио са повратком али под одређеним условима.

О томе је 3. септембра 1879. године Јован Ристић разговарао са Цералдом Гулдом ком приликом га је обавестио да је питање албанских избеглица решено уз сагласност кнеза Милана на начин који ће задовољити велике силе. У циљу решавања тог проблема пуковник Ђура Хорватовић, војни командант јужне границе, односно командант Моравског корпуса, добио је овлашћења да олакша повратак Албанаца који се директно обрате молбом кнезу Милану за добијање дозволе да обнове своје домове и изјаве да су спемни да поштују српске законе. Његов избор је по мишљењу Гулда било најбоље решење како би се то реализовало, јер је имао податке да га је „народ сматрао за угледног и поштеног официра“.⁴⁶

Коначно, Гулд је крајем септембра 1879. године могао да извести своју владу да је обавештен од Јована Ристића да је српска влада преко свог конзула у Цариграду Филипа Христића кроз посебну ноту упознала Порту 15. септембра о својој одлуци да дозволи свим Албанцима повратак у Кнежевину Србију, сем онима који су напустили Топлицу, јер су они отишли са своје земље по личном захтеву, влада их је делимично исплатила, а њихова земља је насељена од стране других лица.⁴⁷ Ова нота српске владе је позитивно прихваћена како од стране Порте тако и од представника великих сила у Београду. Тиме је питање мухаџира било решено на обострано задовољство и српске владе, али и Порте, великих сила и Велике Британије која је у читавој ствари посебно инсистирала да

⁴⁵ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 8, N° 262, Gould to Salisbury, August 22, 1879.

⁴⁶ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 8, N° 264,265, Gould to Salisbury, September 3, 1879.

⁴⁷ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 8, N° 48, 279, Gould to Salisbury, September 23, 1879.

се оно реши тако што ће се легално, то јест правно омогућити повратак албанских избеглица.

И поред мирољубивих тонова који су долазили из Београда у вези са питањем албанских избеглица на Порту су тих месеци стизале и вести које нису биле уопште утемељене и само су отежавале решавање ове осетљиве ствари. Једна од таквих информација тачније речено дезинформација тичала се наводне намере српске војске да изврши војне припреме у циљу заузимања Призрена и Старе Србије. Таква вест је допрла чак и до Каратеодори паше који је одмах проследио Сермети ефендији. О тој ствари је одмах обавештен и Џералд Гулд који је умиривао своје турске штићенике тврдњом да су такве вести нетачне односно неутемељене, мада је имао податке да су локални одреди милиције привремено ангажовани у пограничним крајевима да помогну војним трупама да патролирају дуж јужне границе Србије против поновљених напада албанских избеглица.⁴⁸

Иако је мухадирско питање формално скинуто с дневног реда 15. септембра 1879. године, ипак је и током наредне две године заокупљало пажњу британске дипломатије. На пример, конзул Сент Џон је средином априла 1880. године јављао из Призрена да осамдесет хиљада муслиманских избеглица које су напустиле Србију после 1878. и населиле се у том граду стварају проблеме и да постоји могућност да пређу српску границу и поново се врате на своја имања односно заузму их. О тој опасности га је известио Муктар паша који послао неколико батаљона да спрече немире, и да су избеглице пуцале, при чему су један официр и војник рањени. Инцидент се десио у близини српске границе.⁴⁹

Сидни Локок је крајем новембра 1881. године помно пратио неспоразуме на релацији српска влада-Порта а опет у вези са избегличким питањем. Забележио је да су на жалбе српске владе упућене турској влади у вези са честим нападима Албанаца на анектиране територије које су Срби добили после Берлинског конгреса, добијали одговор да ти Албанци нису сада турски поданици, већ српски субјекти и избеглице из своје земље и да такозвани упади или гранични инциденти нису ништа више него покушаји да силом поврате део онога што им по праву припада. Локок је био упознат и са поновним намерама српске владе да се албанским избеглицама дозволи повратак, које је Милан Пироћанац, председник владе упутио Халид беју, новом турском представнику у Београду. Српска влада је поново била спремна да албанске избеглице

⁴⁸ AC, Mf, S/GB-240, F. O. 105, vol. 7, N° 207, Gould to Salisbury, July 22, 1879.

⁴⁹ AC, Mf, S/GB-141, F. O. 260, vol. 17, St. John to Marquis of Salisbury, April 17, 1880.

призна као српске држављане уз давање истих грађанских и политичких права која су имали и остали грађани. Такође, предвиђало се и да им се врати земља. У оним случајевима када су њихова имања била заузета од стране нових колониста, проблем би се решио тако што би ти колонисти били пребачени на друга имања, осим ако албанске избеглице не буду спремне да прихвате другу земљу у замену за своју која је запоседнута. Међутим, Халид беј је по информацијама Локока тврдио да је земља на коју су се избеглице позивале да им се врате и која је с правом припадала њима у том тренутку била опустошена.⁵⁰

Према томе, мухаџирско питање је само наизлед решено. Иако је декларативно изразила спремност да дозволи повратак албанских избеглица, стварно до тога никада није дошло јер то у суштини није одговарало ни једној ни другој страни. Србија није желела на својој територији непоуздан елемент који би се у неком новом рату против Турске окренуо против ње, док је Турској одговарала хомогенизација албанског и муслиманског живља на простору Косовског вилајета који би представљао лојални елемент и ударну песницу њеног обрачуна са српским националнослободилачким покретом у случају да дође до његовог поновног организовања и покретања.

Британска влада је преко својих дипломата на Балкану веома пажљиво пратила сва дешавања у Косовском вилајету после завршетка Берлинског конгреса. Разлог за то треба тражити у чињеници да је овај вилајет улазио у састав европског дела Турске, а с обзиром на то да је британској империји било веома стало до одржавања територијалне целовитости и интегритета Турске, њој је било веома важно да тамошња ровита ситуација не доведе у опасност опстанак турске државе. Дипломате које су извештавале са терена су поред политичких прилика често извештавале и о питању албанских избеглица, и у склопу тога вршиле притисак на српску владу да се оно реши тако што би им се омогућио повратак на своја имања.

⁵⁰ AC, Mf, S/GB-245, F. O. 105, vol. 20, N° 144, Locock to Granville, November 25, 1881.

Aleksandar Rastović

**BRITISH DIPLOMACY ON THE SITUATION IN KOSOVO VILAYETS
AFTER THE BERLIN CONGRESS**

Summary

Interest of British diplomacy for Kossovo Vilayet grew up after Berlin Congress because it was still a part of Turkish Empire. Foreign Office and its diplomats on the Balkan Peninsula permanent watching what was going there especially due to continual persecutions of Albanians against Serbs. They were sending huge reports with news about crimes toward Christians committed by Albanians bands. Unfortunately most of them had tacit support of Turkish authorities. Besides those British diplomats often reported about problem of Albanians refugees between 1878 and 1881. This problem emerged during war between Serbia and Turkey 1877/1878, due to facts that large number of the Albanians from Serbia fought on the Turkish army, and they couldn't stay and wait arriving of the Serbian troops. It is estimated that between 30000 and 49000 Albanians left their homes, crossed border and settled down in Kossovo vilayet. They throw out Serbs which were obliged to move out and arrived in Serbia.

Keywords: Albanians, Great Britain, diplomacy, Kossovo vilayet, Serbia

Чланак примљен: 30. 04. 2012.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 31. 08. 2012.